

Οι μεταμορφώσεις της Αθήνας μέσα από τις πολιτικές της περιπέτειες.

Διημεριάζα έκδοση για τον πολιτισμό "Highlights", Αφιέρωμα Αθήνα, Σεπτέμβριος 2003, σελ. 74-77.

Οι μεταμορφώσεις της Αθήνας μέσα από τις πολιτικές της περιπέτειες

κείμενο | Ελένη Πορτάλιου*

Η πόλη αποτελεί αντικείμενο πολλών επιστημών. Με προεξάρχουσα την ιστορία, η πόλη προσεγγίζεται, επίσης, από την οικονομική επιστήμη, την κοινωνιολογία, την οικολογία της πόλης, την ψυχολογία, την ανθρωπολογία και τη γεωγραφία, ενώ είναι, σε τελευταία ανάλυση, πολιτική υπόθεση. Η πολιτική με την έννοια των επιλογών που επιδρούν στη μορφή της πόλης υπάρχει από την ιδρυτική της πράξη και συνοδεύει τις μεταμορφώσεις της στο χώρο. Ποιος σε τελευταία ανάλυση επιλέγει την εικόνα της πόλης; Η ίδια η πόλη αλλά πάντα μέσα από τους πολιτικούς της θεσμούς, λέει ο Aldo Rossi στο έργο του «Η Αρχιτεκτονική της πόλης».

Η πολιτική είναι ο χώρος οργάνωσης του συλλογικού. Η αρχιτεκτονική της πόλης έχει συλλογικό, δηλαδή πολιτικό με τη γενική έννοια χαρακτήρα, και είναι, σύμφωνα πάλι με τον Rossi, κατά κάποιο τρόπο έμψυχη: η σταθερή σκηνή όπου εξελίσσεται η ζωή του ανθρώπου, φορτισμένη από συναισθήματα γενεών, από πολιτικές ταραχές, ιδιωτικές τραγωδίες, από διάφορα γεγονότα παλιά και καινούργια.

Μόλις η αρχιτεκτονική περάσει στην επικράτεια της πόλης, αρχίζει να νοσηματοδοτείται και να ζει. Όταν γίνει τμήμα της πόλης, γίνει πόλη, μπορεί να επιβληθεί ως πλατιά πολιτισμική κίνηση και να γίνει αντικείμενο συζήτησης και κριτικής όχι μόνο από μία μικρή ομάδα ειδικών. Τις συσχετίσεις των εννοιών πιστοποιεί η ελληνική γλώσσα, όπου οι λέξεις πόλη, πολίτης, πολιτική, πολιτισμός έχουν κοινή ρίζα.

Πράγματι η αρχιτεκτονική, κινούμενη στην επικράτεια του πολιτισμού, δεν είναι απλώς μια διάσταση της πόλης, αλλά το εκφορικό σημείο των οικονομικοκοινωνικών και πολιτικών διαδικασιών. Όσον αφορά το δημόσιο χώρο, η αρχιτεκτονική του ενσαρκώνει το πιο συλλογικό τμήμα της πόλης. Ακόμα περισσότερο, ορισμένοι δημόσιοι χώροι συμπυκνώνουν την ιδέα της πόλης, είναι η «*âme de la cité*».

Η πόλη μέσα από την αρχιτεκτονική της γίνεται ένα ζωντανό σώμα που διαρκεί. Χαρακτηριστικό της άρρηκτης σχέσης αρχιτεκτονικής και πόλης είναι οι ουτοπικές θεωρίες που, αρχίζοντας να περιγράφουν την πόλη, περιγράφουν την αρχιτεκτονική της.

Η πόλη είναι ένα παλίμψηστο δημιούργημα του χρόνου. Εκθέτει το χρόνο στις φανερές κατασκευές και τον διαφυλάσσει ερμητικά στο υπέδαφός της. Ο παρών θεμελιώνεται στον παρελθόντα χρόνο. Ο χρόνος είναι ο φορέας της ιστορίας και της μνήμης. Η πόλη περιέχει τους λίθους της αναμνήσεως της ιστορίας και είναι το μεγάλο συλλογικό ασυνείδητο της αρχιτεκτονικής. Μέσα στην πόλη συλλέγει τα τεκμήριά της η ιστορία κι εδώ αναβοσβήνουν οι εκλάμψεις της ατομικής και της συλλογικής μνήμης. Σκύβοντας σ' αυτό το παλίμψηστο μπορούμε ν' απομονώσουμε αρχιτεκτονικές-πολιτικές στιγμές της διαδρομής της.

Η σημερινή Αθήνα είναι μια πόλη κατεξοχήν συγχρονική: ένα κέντρο διαχρονικό στο οποίο εισβάλλουν οι ισοπεδωτικές δυνάμεις του εκσυγχρονισμού (clarification), γύρω του ασφυκτικά δομημένες συνοικίες και μακρύτερα μια άμορφη αποπολεοδομημένη περιφέρεια που επιτίθεται στη φύση της Αττικής και την καταστρέφει.

Η πόλη για τους Έλληνες, όπως η res publica για τους Ρωμαίους, ήταν πριν απ' όλα εγγύηση κατά της ασημαντότητας της ατομικής ζωής, χώρος προφυλαγμένος απέναντι σ' αυτή την ασημαντότητα και προορισμένος για τη σχετική διάρκεια, αν όχι για την αθανασία των θνητών

Η μορφή όπως και η αμορφία (μη μορφή), το όμορφο και το άσχημο (μη σχήμα) παραπέμπουν σε κάθε εποχή στην πολιτική-πολιτισμική συνθήκη της πόλης. Η Αθήνα διατηρεί ευδιάκριτα στο σώμα της, των επάλληλων στρώσεων του χρόνου, τρεις εποχές: την κλασική αρχαιότητα, το 19ο αιώνα όπου ανακνύσεται, το 1833,

πρωτεύουσα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και τη σημερινή εποχή.

Η περικαλής αρχαία πόλη των Αθηνών, ιδιαίτερα αυτή του 5ου π.Χ. αιώνα, είναι δημιούργημα της πόλης-κράτους, η ίδρυση του οποίου στοιχειοθετεί την ύπαρξη μιας δεύτερης ζωής, του πολιτικού βίου δίπλα στον ιδιωτικό βίο των ανθρώπων.

Ο πολίτης της πόλης-κράτους αναδύεται από την ιδιωτική στη δημόσια σφαίρα για να κερδίσει το ευ ζην, δηλαδή μια ποιότητα ζωής εντελώς διαφορετική απ' αυτήν της ιδιωτικής σφαίρας, του οίκου. Σε αντίθεση με τη νεότερη εποχή, η ατομικότητα του ανθρώπου της αρχαιότητας καλλιεργείται στη δημόσια σφαίρα.

Η πόλις για τους Έλληνες, όπως η res publica για τους Ρωμαίους, ήταν πριν απ' όλα εγγύηση κατά της ασημαντότητας της ατομικής ζωής, χώρος προφυλαγμένος απέναντι σ' αυτή την ασημαντότητα και προορισμένος για τη σχετική διάρκεια, αν όχι για την αθανασία των θνητών.

Η συμμετοχή στις δημόσιες αρχές και τους

πολιτιστικούς θεσμούς όλων των Αθηναίων πολιτών που άρχουν και άρχονται εκ περιτροπής, γίνονται πηθοποιοί και θεατές στο θέατρο και αναλαμβάνουν εναλλασσόμενους ρόλους, εξηγεί τη σημασία και τη λαμπρότητα των δημόσιων χώρων της πόλης: το Βουλευτήριο, το Πρυτανείο, η Ηλιαία, η Πνύκα, ο Άρειος Πάγος, η »

Φωτό: Κώστας Βασιλείου

Αγορά, τα Θέατρα, τα Ωδεία, τα Γυμνάσια, οι Ακαδημίες, οι Βιβλιοθήκες κτλ. κυριαρχούν στη μορφή της. Μέχρι τον 5ο αιώνα οι τομείς της κατοικίας δεν είναι σημαντικοί στα συμφραζόμενα του χώρου, οι δρόμοι είναι μικροί, ελικοειδείς και χωμάτινοι και δεν υπάρχουν μεγάλες διαφοροποιήσεις μεταξύ των κατοικιών.

Μετά τους αρχαίους χρόνους η ζωή της πόλης αιωνεί μέχρι το 19ο αιώνα και την απελευθέρωσή της από τους Τούρκους. Πριν την επανάσταση του 1821, η Αθήνα ήταν ένα οθωμανικό χωριό γύρω από την Ακρόπολη, με διάσπαρτα αρχαία, βυζαντινά και οθωμανικά μνημεία, που περι-

λάμβανε τις γειτονιές Πλάκα, Μοναστηράκι και Ψυρή. Σ' αυτή την ακανόνιστη επικράτεια των ερειπίων της πρωτεύουσας του ελληνικού κράτους, το σχέδιο Κλεάνθη-Σάουμπερτ και το πιο προσαρμοσμένο στα κοινωνικά, οικονομικά και πολεοδομικά δεδομένα σχέδιο Κλέντσε, που εφαρμόστηκε τελικά, επαναφέρουν τις αρχές σχεδιασμού της πόλης σύμφωνα με τη φθίνουσα κλασικιστική πολεοδομία του 18ου αιώνα. Ο δημόσιος χώρος έχει βαρύνουσα σημασία: οι δρόμοι, με σαφή αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, σχεδιάζονται πάνω σ' ένα πλέγμα ορθογώνιων και τριγωνικών κανόνων, ενώ οι κήποι, οι πλατείες και τα

δημόσια κτίρια τοποθετούνται σε εστιακά σημεία. Η πόλη μεγαλώνει χωρίς να χάνει τη συνοχή της. Τα διαφορετικά κοινωνικά στρώματα που κατοικούν την πόλη ζουν και εργάζονται στη νέα διευρυμένη έκτασή της και, ταυτόχρονα, εμφανίζονται στην υπό διαμόρφωση δημόσια σφαίρα.

Οι πολιτικοί θεσμοί είναι πολύ συντηρητικοί. Το κίνημα για το Σύνταγμα του 1843 οδηγεί σ' ένα κοινοβούλιο που εκλέγεται μόνο από τους πολίτες με ιδιοκτησία, ενώ ενισχύει τις εξουσίες του βασιλιά.

Οι αποκλεισμένοι από την πολιτική εξουσία συγκεντρώνονται σε λέσχες και ενώσεις που βρίσκουν στέγη στους δρόμους, τα πανεπιστήμια, τα καφενεία και οπουδήποτε αλλού στους υπαίθριους και κλειστούς χώρους. Στη διάρκεια του 19ου αιώνα, η δημόσια σφαίρα στην πολιτική, τα γράμματα και τις τέχνες συγκροτείται σε αντιπαράθεση με την αυλή και εν μέρει ενάντια στο κράτος. Επίσης, η κοινή γνώμη είναι μια λανθάνουσα πολιτική δύναμη και ένας απρόσωπος πολιτικός παράγοντας. Πάντως, η αστική δημόσια σφαίρα πρέπει να εκλαμβάνεται το 19ο αιώνα ως σφαίρα ιδιωτών που συγκροτούν ένα κοινό και αναπτύσσεται ταυτόχρονα με τη βασικά ιδιωτική, αν και συσχετισμένη με τη δημόσια, σφαίρα της εμπορικής ανταλλαγής και της κοινωνικής εργασίας.

Ανάμεσα στην πολιτική συμμετοχή του πολίτη της αρχαιότητας και στο 19ο αιώνα υπάρχει ένα ιστορικό χάσμα.

Ο δημόσιος χώρος εξακολουθεί, με διαφορετικό νόημα από την αρχαιότητα, να χαρακτηρίζει την Αθήνα. Προϊόν κεντρικού σχεδιασμού έχει το μέγεθος και τη λαμπρότητα που αντιστοιχεί σε μία πόλη πρωτεύουσα. Η σημειολογία του είναι, βέβαια, αποκαλυπτική. Το παλάτι είναι το πιο μεγαλοπρεπές δημόσιο κτίριο που δεσπόζει με τον όγκο και το ύψος του. Σχεδιάζονται, όμως, ταυτόχρονα, πολλά και αξιόλογα δημόσια κτίρια, πλατείες και κήποι. Όλοι οι δημόσιοι χώροι στους οποίους σήμερα αναφερόμαστε, η Βιβλιοθήκη, η Ακαδημία, το Πανεπιστήμιο, το Πολυτεχνείο, το Δημαρχείο, το Αρχαιολογικό Μουσείο, το Ζάππειο, η Αγορά, το παλιό Βρεφοκομείο, το Αστεροσκοπείο, το Εθνικό Θέατρο, ο Εθνικός Κήπος, οι κεντρικές πλατείες κτλ. είναι

δείγματα της δημόσιας αρχιτεκτονικής του 19ου αιώνα, σημεία αναφοράς της κλασικιστικής αλλά και της σημερινής πόλης.

Έργο μιας συγκεντρωτικής, αυταρχικής εξουσίας, που, όμως, αναφέρεται και δημιουργεί στην πόλη, ο δημόσιος χώρος κυριαρχεί στον ιδιωτικό, είναι η ραχοκοκαλιά της Αθήνας και το κοινό κτήμα των κυριάρχων και κυριαρχούμενων τάξεων.

Οι ιδιωτικές περιοχές επεκτείνονται το 19ο αιώνα για να φιάσουν να διαμορφώνουν στη σημερινή εποχή σχεδόν αποκλειστικά τη μορφή της πόλης. Η Αθήνα του 20ού αιώνα είναι προϊόν ραγδαία μεταβαλλόμενων κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών, περιπέλοκων και αντιφατικών που, όμως, τελικά οδήγησαν την αρχιτεκτονική της και το δημόσιο χώρο στην παρακμή και τη διάλυση.

Οι αγώνες για την επιβολή μιας δημοκρατικής πολιτικής τάξης διέυρναν, μαζί με τα δικαιώματα, τον παραγόμενο πλούτο και την κοινωνική βάση της κατανομής του. Μόνο που ο χώρος, ως εμπόρευμα πλέον, διέφυγε από τη σφαίρα των συλλογικών ρυθμίσεων και των μεγάλων δημόσιων παρεμβάσεων και περιήλθε στη δικαιοδοσία και την αυθαιρεσία των ιδιωτών. Ο πολίτης κατοχυρώθηκε στη σφαίρα των θεσμών, αλλά οι ατομικές ανάγκες και τα ατομικά συμφέροντα κυριάρχησαν αδιαμεσολάβητα στο χώρο της πόλης επιβάλλοντας την ανεξέλεγκτη, χασομική μεγέθυνση και την απορρύθμισή της.

Η ανάγκη για όλο και πιο γρήγορη αντικατάσταση των εγκόσμιων πραγμάτων που μας περιβάλλουν δε μας αφήνει πλέον τη δυνατότητα να τα χρησιμοποιήσουμε, να σεβόμαστε και να συντηρούμε την εγγενή ανθεκτικότητά τους στο χρόνο. Πρέπει να καταναλώνουμε, να καταβροχθίζουμε, ας πούμε, τα σπίτια μας, τα έπιπλα μας, τ' αυτοκίνητά μας, σα να ήταν «αγαθά» της φύσης, τα όποια αχρηστεύονται και πάνε χαμένα αν δεν απορριφθούν.

Συμπιεσμένοι από τα μεγάλα και μικρά αδηφάγα ιδιωτικά συμφέροντα, προϊόν της ανευθυνότητας και της ακηδίας του κεντρικού και αποκεντρωμένου κράτους, ο δημόσιος χώρος δεν έχει μέγεθος, υπόσταση και σημασίες, δε χρειάζεται ν' αρχιτεκτονηθεί, αρκεί να ρυμοτομηθεί, να προκύψει δηλαδή ως τυχαίο απομειωμένο υπόλοιπο

Φωτό: Κώστας Βασιλείου

χώρου που εξυπηρετεί την πρόσβαση ή και την ανάδειξη της ατομικής ιδιοκτησίας.

Η ίδια αυτή κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική συνθήκη, η οποία διαμορφώνει σήμερα την πρακτικο-αισθητή πραγματικότητα της Αθήνας, ανατροφοδοτεί τη διάλυση του χώρου και τον πολιτισμό των Αθηναίων πολιτών. Γιατί το αναπτυξιακό πρότυπο που μετέτρεψε την πόλη σε βασίλειο της μικρής και μεγάλης ιδιοκτησίας και επέτρεψε στο κράτος ν' αποποιηθεί το ρυθμιστικό ρόλο του υπέρ του δημοσίου συμφέροντος και για το σχεδιασμό του δημόσιου χώρου, σηματοδοτεί και συμπυκνώνει ένα επίπεδο πολιτισμού. Ο πολιτισμός των εκα-

τομμυρίων που κατοικούν το λεκανοπέδιο της Ατικής δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητος από τον πολιτισμό της εξαρθρωμένης αστικότητας, της σπαταλημένης φύσης και των άμορφων πολεοδομικών συνεχών που δημιούργησαν και δημιουργούν οι αναπτυξιακές πολιτικές του σύγχρονου κράτους. Σ' αυτό το κενό πολιτισμού συντελείται η απαξίωση του δημόσιου χώρου και της ίδιας της πόλης της Αθήνας, όπως ουδέποτε είχε συμβεί στην ιστορία τους. #

* Η Ελένη Πορτάλιου είναι αρχιτέκτων και Αναπλ. Καθηγήτρια στη Σχολή Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ.